

บทคัดย่อ

โครงการปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาลูกหูกินของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนฟอง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ ๑) เพื่อวิเคราะห์ สถานการณ์ปัญหาการใช้พื้นที่หาลูกหูกิน และสาเหตุของปัญหาอย่างมีส่วนร่วม ๒) เพื่อค้นหาแนวทางในการปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาลูกหูกิน ที่เหมาะสมร่วมกันระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และ ๓) เพื่อค้นหาแนวทาง การพัฒนากลไกการทำงานของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมของชุมชนในการมีบทบาทดูแลรักษาพื้นที่หาลูกหูกินอย่างเป็นทางการ รุปรธรรม ขอบเขตการศึกษาเฉพาะบ้านสะเนฟอง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี วิธีการดำเนินงาน ประกอบด้วย ๒ ส่วน หลัก ๆ คือ ส่วนที่ ๑ การปฏิบัติการสำรวจพื้นที่ไร่หมุนเวียน พื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ป่าวัฒนธรรม และพื้นที่แหล่งอาหาร โดยใช้ เครื่อง GPS จับพิกัดพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อนำไปจัดทำแผนที่แนวเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ หาลูกหูกินของหมู่บ้านสะเนฟอง พร้อมทั้ง เก็บข้อมูล ศึกษาลักษณะธรรมชาติของป่า ลักษณะพื้นที่ไร่ชาแต่ละช่วงปี และลักษณะพื้นที่ข้อห้าม ความเชื่อตามภูมิปัญญาลือกาเวาะ และศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารงานวิจัยในพื้นที่ ส่วนที่ ๒ จัดเวทีประชุมคณะผู้วิจัยเพื่อสรุปผลข้อมูล และจัดเวที ประชุมร่วมระหว่างชาวบ้าน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มูลนิธิสืบนาคะเสถียร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำเสนอผลการดำเนินงาน ผลข้อมูล รับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ และร่วมพิจารณากฎระเบียบของหมู่บ้าน ข้อปฏิบัติในการทำไร่หมุนเวียน

ผลการวิจัย ชุมชนได้แผนที่แนวเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ หาลูกหูกินที่แสดงพิกัดพื้นที่ไร่หมุนเวียนและไร่ชา พื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ป่าวัฒนธรรม พื้นที่แหล่งอาหาร และจุดทาสีที่ทีมวิจัยทำเครื่องหมายในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กากบาทสีแดงเพื่อบอกให้คนในชุมชนรู้ว่าพื้นที่ตรงไหนทำอะไรได้และพื้นที่ตรงไหนห้ามบุกรุกแผ้วถาง ซึ่งแผนที่ดังกล่าวได้ผ่านการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องและความชัดเจนจากคนในชุมชนก่อนส่งต่อไปให้เขต ฯ ทุ่งใหญ่นเรศวรในการดำเนินการต่อไป และมูลนิธิสืบ ฯ รับช่วงต่อไปในการจัดตั้งทีมลาดตระเวน (รวมทีมวิจัย) เดินสำรวจพื้นที่ตามแนวเขตที่ได้ทำไว้ พร้อมกับติดตามผลการประกาศใช้ข้อปฏิบัติของผู้ที่ทำไร่หมุนเวียนให้เป็นไปตามที่ได้กำหนดขึ้น โดยร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้

และจากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ถึงลักษณะธรรมชาติของป่าที่บรรพบุรุษมีข้อห้าม ความเชื่อว่าเป็นบริเวณไหนทำอะไรได้และทำอะไรไม่ได้ พบว่า **พื้นที่ป่า** ซึ่งเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตทางด้านอาหาร สมุนไพร และเป็นป่าต้นน้ำ ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกเป็น ๙ ลักษณะใหญ่ ๆ รวมถึงป่าไร่หมุนเวียนเป็น ๑๐ ลักษณะด้วยกันคือ ๑.ป่าเค่อมือ เป็นป่าโปร่ง และป่าชื้น เป็นป่าไผ่สลัดกับต้นไม้ใหญ่แต่มีไผ่มากกว่าต้นไม้ใหญ่ ๒. ป่าเค่อพ่า เป็นป่าดิบชื้นที่มีไม้ใหญ่จำนวนมาก ไม้ไผ่มีน้อย พืชส่วนใหญ่จะเป็นพืชเถาวัลย์ และกล้วยไม้มานานาชนิด ๓. ป่าเค่อเผอ หรือป่าเค่อ ลักษณะป่าเป็นป่าดงดิบเช่นเดียวกับป่าเค่อมือ เค่อพ่าแต่ขนาดลำต้นของไม้มีขนาดเล็กกว่า ๔. ฝะหรือเผอ เป็นป่าพื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นดินน้ำผุด และเป็นแหล่งอาหาร ๕. ป่าไล่เกล้า เป็นป่าที่มีลักษณะเดียวกับป่าเค่อมือ เค่อพ่าและเค่อเผอ แต่มีก้นหินขนาดใหญ่จำนวนมาก ๖. ลูกหล่งไล่ เป็นภูเขาหิน มีทั้งป่าโปร่ง ป่าดงดิบและป่าดิบชื้น ภูเขาหินส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ดินน้ำผุดอยู่บริเวณรอบ ๆ บริเวณยอดเขาไม่มีประเภททนแล้งอยู่ มาก ต่ำกว่ายอดเขาลงมาเป็นประเภทไม้เนื้ออ่อน และไผ่วาซุ ไผ่วากลือจำนวนมาก ๗. ป่าเคาะเกล้า คือ พื้นที่ที่เป็นหลุมเป็นบ่อ เป็นแอ่งกระทะ เป็นร่องระบายน้ำในช่วงหน้าฝน ลักษณะพื้นที่ป่าเป็นป่าดงดิบ บางจุดเป็นป่าดิบชื้น ๘. เซอหล่งโหว เป็นป่าร้างที่มีลักษณะของไผ่หรือต้นไม้หรือพืชที่หมดสภาพล้มตาย เป็นป่าที่ถึงอายุขัย ๙. ป่าเวีย เป็นป่าทุ่งหญ้า มีต้นไม้ไม่เยอะมาก และ ๑๐. ป่าลือเคาะ คือ ป่าไร่หมุนเวียน เป็นป่าโปร่งที่เป็นป่าไผ่ มีต้นไม้อยู่บ้าง ป่าไร่หมุนเวียนอยู่ตามพื้นที่ราบและตามเชิงเขา

ในส่วนข้อห้าม ความเชื่อในการเลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน มีทั้งความเชื่อที่เกี่ยวกับต้นไม้ ข้อห้ามที่เกี่ยวกับสัตว์ ข้อห้ามที่เกี่ยวกับพื้นที่ ซึ่งพบว่า พื้นที่ข้อห้าม ความเชื่อเหล่านั้นเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ชุ่มน้ำ หรือมีร่องน้ำอยู่บริเวณรอบ ๆ หรือเป็นพื้นที่ดิดล่าห้วย เช่น วาบบองทอง มีหนองไม่ขึ้นในพื้นที่ แสดงว่าพื้นที่ดังกล่าวมีความชื้นสูงและอยู่ใกล้ต้นน้ำผุด, วาปี หนอง

ต้นไผ่ลำเดียวแต่แยกเป็น ๒ ลำเท่า ๆ กัน แสดงว่า ดินยังแข็งตัวอยู่ ยังไม่มีความอุดมสมบูรณ์ดีพอ เป็นป่าที่พื้นตัวช้า, ขณะเลือกพื้นที่ต้องไม่ได้ยินเสียงนกทุ่งสองร้อง หรือต้องไม่มีเสียงกึ่งร้อง เพราะนกทุ่งสองและกึ่งชอบอยู่ในพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ในป่ารกทึบ หรือในพื้นที่ที่เลือกต้องไม่มีเตาคลานอยู่ในบริเวณนั้น เพราะเตาเป็นสัตว์ที่อยู่ในเขตป่าชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งเตาเป็นสัตว์ที่ทำให้เกิดวังน้ำในลำห้วย, **เกาะคูตอง** เป็นพื้นที่ที่มีน้ำผุดจากผืนดินที่มีตลอดทั้งปี, **ที่ทองผล** พื้นที่น้ำพุ น้ำจะผุดออกจากผืนดินในช่วงหน้าฝน, **ที่วาลาโคว** พื้นที่ติดลำห้วยทั้ง ๒ ฝั่งหากทำไร่ไถลลำห้วย อาจทำให้ตลิ่งพังและลำน้ำตื้นเขิน, **บละเจอไมก** พื้นที่เป็นสันเขาทอดยาวเหมือนหลังช้าง เนินเขามีความลาดชันสูงและรอบ ๆ เป็นต้นน้ำผุด, **อ่องเกียเป้ว** เป็นเนินเขาที่ตรงกลางมีร่องน้ำไม่ยาวมากนัก เนินเขามีความลาดชันสูง ช่วงหน้าฝนจะมีน้ำผุดบริเวณร่องน้ำ, **กะหลิมลง** ที่ช่องแคบ เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำและบางพื้นที่จะมีพื้นที่ต้นน้ำผุด, **ยาลิขลายของ** ปากน้ำลำคู้ดี ลักษณะพื้นที่เป็นเนินเขา มีร่องน้ำทั้งสองฝั่งไหลลงเขา, **คูหลงไคคองเถ** เชิงเขาภูเขาหิน ภูเขาหินส่วนใหญ่จะมีความชันสูง ดินเขาจะมีร่องน้ำไหลผ่าน บางจุดมีต้นน้ำผุดออกจากพื้นดิน, **เผอละไซ** พื้นที่ก้นกระทะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจพื้นที่ ยังพบว่า รูปแบบการใช้พื้นที่ในปัจจุบันมีความแตกต่างกัน ถ้าเป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากหมู่บ้าน ลึกเข้าไปในป่า พื้นที่หมุนเวียนยังคงมีอยู่มาก การเลือกพื้นที่และการใช้ประโยชน์จากป่ายังคงเป็นไปตามวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่จะมีปัญหาเรื่องการลักลอบล่าสัตว์เพราะคิดค่าเจดีย์สามองค์และจะกล้า แต่หากเป็นพื้นที่ที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน พื้นที่หมุนเวียนตามวัฒนธรรมมีน้อยลงกลายเป็นพื้นที่จับจองสำหรับปลูกมันสำปะหลัง หรือเปลี่ยนเป็นสวนถาวรสำหรับปลูกมะม่วงหิมพานต์ หรือใช้หมุนเวียนปลูกข้าวเฉพาะครอบครัว ซึ่งการจับจองพื้นที่ในแต่ละครัวเรือนมีจำนวนค่อนข้างมาก ทั้งนี้รูปแบบการใช้พื้นที่ที่เปลี่ยนไปสามารถมองได้ ๒ ประเด็น คือ ประเด็นแรก มาจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง วิถีชีวิตที่ถูกกำหนดด้วยตัวเงินทำให้ชาวบ้านต้องไขว่คว้าหาพื้นที่ส่วนตัวเองไว้ทำกินมากขึ้น และในประเด็นที่ ๒ พื้นที่จะกล้าและที่ทาเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องการบุกรุกพื้นที่ทำกินจากนายทุนมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ เพราะเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรกับหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ กจ.๕ ซึ่งมีการปลูกยางพาราและมันสำปะหลังเป็นจำนวนมากโดยไม่มีการควบคุม และรุกเข้ามาในพื้นที่ทำกินของหมู่บ้าน ชาวบ้านบางคนจึงยึดเป็นพื้นที่ส่วนตัวไว้ก่อน อีกทั้งปัญหาคนนอกที่ทางอำเภอรับรองสิทธิ์ให้บัตรต่างด้าวและเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านมีการขยายตัวมากขึ้นทำให้มีปัญหาแย่งชิงพื้นที่ทำกินกับคนในพื้นที่ รวมถึงบุกรุกพื้นที่ทำกินที่อยู่ใกล้ห้วยและต้นน้ำ ซึ่งปัญหาดังกล่าวหากไม่ได้รับการแก้ไขหรือควบคุมให้อยู่ในขอบเขตที่ควรจะเป็น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและการบุกรุกพื้นที่ทำกินจากคนนอกจะมีมากขึ้น และอาจส่งผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ทำกินนอกแนวเขตไร่นาของชาวบ้านในพื้นที่ที่ไม่มีพื้นที่ทำกิน และเมื่อเจ้าหน้าที่ภาครัฐไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ปัญหาไร่นาของชาวบ้าน ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้และชาวบ้านก็จะวนกลับมาอีกครั้ง

ข้อเสนอแนะต่อชุมชน นโยบายและการวิจัยในอนาคต

ด้วยโครงการวิจัยมีเป้าหมายในการจับพืดพื้นที่ที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่ในแผนที่ได้รวมพื้นที่นาและสวนด้วยจึงควรที่จะคัดพื้นที่นาและสวนออก และด้วยพื้นที่นา (ไซก) และสวน (กลุข) เป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์พื้นที่หาอยู่หากินตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนามีไว้ปลูกข้าว สวนมีไว้เพื่อความหลากหลายของพันธุ์พืช แต่ปัจจุบันพื้นที่สวนส่วนใหญ่ใช้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือพืชเศรษฐกิจเพื่อมุ่งขายเพียงอย่างเดียว ด้วยเหตุนี้จึงควรที่จะมีการพัฒนารูปแบบพื้นที่สวน (กลุข) ให้มีความหลากหลายของพันธุ์พืชตามภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่คนในชุมชนสามารถนำไปปฏิบัติได้ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มูลนิธิสืบนาจะเสถียร องค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่ ฯลฯ ควรที่จะมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนการทำสวนผสมผสานอย่างจริงจังเพื่อแก้ไขปัญหาพืชเชิงเดี่ยวที่กำลังคุกคามระบบนิเวศในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และคุกคามพื้นที่ไร่นาของชาวบ้านให้ลดน้อยลง